

Звільняючи віруючу людину від необхідної залежності від стихій світу, мова християнства закликає до вільного, особистісного, жертвовного спілкування з Богом і один з одним — у Любові. Мовою Церкви християни України говорять своє «так» Богу і Церкві, виходячи за межі мови туди, де через Христа — Слово Боже проступає духовне Світло — Світло Перетворення, Світло Трійці, а в ньому — лице Отця Небесного. Від того, якою буде мова українського християнства завтра, буде залежати можливість для мільйонів українців прийти до вічних духовних істин крізь проблеми і негаразди сьогодення.

*Надія Дудар**

ГРОМАДСЬКА ДУМКА НАСЕЛЕННЯ УКРАЇНИ ПРО РОЛЬ РЕЛІГІЇ І ЦЕРКВИ В ЖИТТІ СУСПІЛЬСТВА¹

Церква в Україні щодалі більше стає активним учасником суспільно-політичних процесів. У цьому контексті актуальним є дослідження громадської думки про роль релігії і Церкви в житті суспільства, ставлення населення держави до Церкви як соціального інституту, характеру їх потреб у діяльності Церкви. Розкриттю деяких аспектів зазначених проблем і присвячений даний матеріал.

Отже, яку роль релігії в житті суспільства відводять наші співвітчизники?

Узагальнення відповідей респондентів, отриманих на запитання про визначення характеристик суспільної значимості релігії, дало підстави для припущення, що суспільна потреба релігії визначається переважно її духовною, соціокультурною та соціополітичною складовими: здатністю до культивування моральності та духовності людини ("релігія підвищує моральність і духовність людей" - відповіли 77,0% опитаних) та до відродження національної самосвідомості й культури ("Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури" – 68,2% опитаних), тоді як понад половини опитаних (51,4%) визнали релігію одним з чинників демократичного суспільства.

Як загалом респонденти оцінили роль релігії в житті суспільства, залежно від їх світоглядних орієнтацій², відображає таблиця "Характеристики суспільної значимості релігії" (таблиця 1). Акцентуємо лише на тому, що на першому місці як у віруючих, у тих, хто вагається між вірою і невір'ям, так і у невіруючих, є переконання, що релігія, об'єктивована в діяльності служителів культу, повинна виконувати свого роду "захисну", "охоронну" функцію для членів суспільства - "релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих прошарків громадян, в разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення". 82,9% населення, віддали свої голоси за таке твердження – це переважна більшість, при тому, що так відповіли 84,6% серед віруючих, 86,0% серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям та 80,0% з-поміж невіруючих.

Привертає увагу та обставина, що майже третя частина респондентів (29,2%) відзначили, що "релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини". Причому так вважає більш ніж кожен п'ятий віруючий (21,1%) та 36,1% з числа тих, хто вагається між вірою та невір'ям (зокрема, останнє дає підстави для припущення, що саме ця недостатня відповідність релігії запитам сучасної людини і є однією з причин зазначених вагань). Аналіз масиву даних засвідчив про те, що серед віруючих, які вважають релігію мало пристосованою до потреб сучасної людини, 86,6% – це ті, хто ідентифікували себе з

* начальник відділу релігієзнавства управління релігієзнавчої та аналітичної роботи Державного комітету України у справах релігій, к.соціолог.н.

¹ Стаття побудована за матеріалами соціологічного опитування населення України проведеного Українським центром економічних і політичних досліджень імені О.Разумкова в жовтні 2002 р. Всього опитано 2000 респондентів віком від 18 років. Вибіркова сукупність квотна, територіально-поселенська, репрезентативна за основними соціально-демографічними ознаками. Стандартне відхилення при достовірних 95% і співвідношенні змінних від 0,1:0,9 до 0,5-0,5 становить 1,34-2,24%.

² Розподіл респондентів на групи здійснений на підставі їх релігійного самовизначення. Поняття "віруючий", "невіруючий", "вагаються між вірою і невір'ям", означають, "респонденти, які віднесли себе до: віруючих, невіруючих, тих, хто вагається між вірою і невір'ям", – і вживаються як синонімічні.

православними. Таким чином, можна зауважити, що дискусії навколо проблем реформування ортодоксального православ'я небезпідставні.

Таблиця 1.
Характеристики суспільної значимості релігії, % опитаних

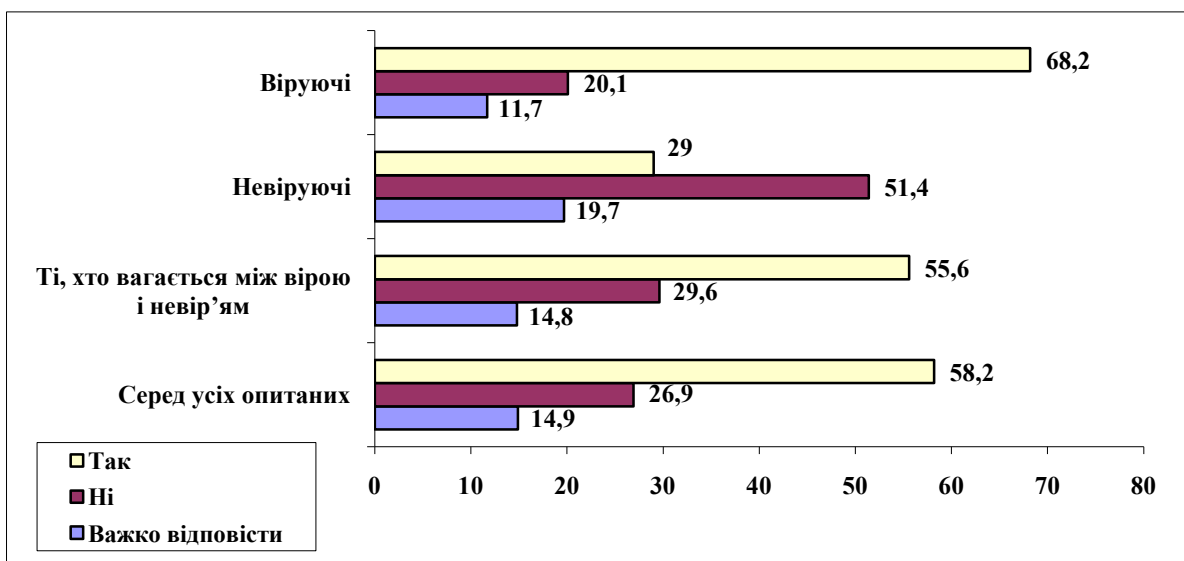
	Серед усіх опитаних			Віруючі			Ті, хто вагається між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення	Згоден	Не згоден	Не маю уявлення
Релігійні діячі повинні ставати на захист найбільш вразливих громадян, в разі прийняття владою рішень, які знижують життєвий рівень населення	82,9	8,4	8,7	84,6	8,4	7,0	86,0	6,8	7,2	80,0	9,8	10,2
Релігія підвищує моральність і духовність людей	77,0	12,5	10,5	88,2	6,0	5,8	73,4	12,5	14,1	42,5	36,4	21,0
Релігія є одним із важливих засобів відродження національної самосвідомості і культури	68,2	17,4	14,4	79,4	9,8	10,8	62,2	20,5	17,3	39,1	44,2	16,7
Релігія є одним з чинників демократичного суспільства	51,4	24,6	24,0	60,0	17,5	22,5	44,8	28,0	27,2	33,2	43,9	22,9
Релігійні організації беруть слабку участь в соціальній роботі: допомога нужденним, інвалідам, хворим, літнім тощо	44,8	34,3	20,9	38,8	42,8	18,4	51,8	26,6	21,6	62,4	13,1	24,5
Релігія є елементом політичного життя	44,6	35,0	20,4	42,3	37,0	20,7	48,1	31,4	20,5	54,4	31,0	14,6
Релігійні діячі стоять осторонь таких соціальних проблем сучасності, як запобігання вагітності, аборт, СНІД, сексуальне виховання тощо	35,0	43,6	21,4	31,9	49,1	19,0	38,0	39,0	23,0	44,9	32,7	22,4
Релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини	29,2	47,6	23,2	21,1	58,2	20,7	36,1	35,9	28,0	52,1	27,7	20,2
Релігія не впливає на життя суспільства	28,8	61,8	9,4	24,0	67,1	8,9	35,0	57,3	7,7	37,4	55,1	7,5
Релігія шкідлива, оскільки роз'єднує людей на різні конфесії	18,8	63,2	18,0	10,6	76,1	13,3	23,4	54,5	22,1	41,1	33,6	25,3
Релігія робить людей неактивними, байдужими до того, що відбувається у суспільстві	17,1	66,2	16,7	9,3	78,1	12,6	17,1	62,1	20,8	47,4	31,6	21,0
Релігія відмирає і у майбутньому зникне зовсім	6,6	77,1	16,3	4,3	84,5	11,2	6,8	73,6	19,6	14,6	62,4	23,0

З твердженням про те, що "Церква в першу чергу несе відповідальність перед Богом, тому ні суспільство, ні держава не повинні вимагати від неї дотримання їхніх інтересів", погодилися 58,2% усіх опитаних (серед віруючих – 68,2%; тих, хто вагаються, – 55,6%; невіруючих – 29,0%), не погодилися – 26,9% (див. діаграму 1).

Отже, понад чверть населення України вважає, що Церква у своїй діяльності має враховувати інтереси суспільства та держави. Примітно, що такої думки дотримується значна частина віруючих, на підставі чого можна припустити, що значимість Церкви у своєму житті вони пов'язують не лише з її прямим призначенням, але й з її участю у суспільних справах.

Діаграма 1

Чи згодні Ви з твердженням, що Церква в першу чергу несе відповідальність перед Богом, тому ні суспільство, ні держава не повинні вимагати від неї дотримання їхніх інтересів? % опитаних

Загальна оцінка ролі Церкви в сучасному українському суспільстві суттєво залежить від релігійного самовизначення. Позитивну роль Церкви визнає більшість віруючих – 68,3%, тоді як серед невіруючих таку думку поділяють майже вчетверо менше – 18,1% опитаних (див. таблицю 2).

Водночас, на думку третини респондентів (31,0%) Церква не відіграє помітної ролі в суспільстві. Привертає увагу те, що вважають так більше ніж кожен п'ятий (21,3%) з числа віруючих. Аналіз масиву даних засвідчив – така позиція не корелює з переконанням віруючого у тому, що Церква й не повинна відігравати помітної ролі у суспільстві, оскільки вона несе відповідальність, перш за все, перед Богом. Отже, можемо припустити, що певна частина віруючих вважають за доцільне підвищення ролі Церкви в суспільстві, збільшення її присутності в суспільно значимих справах.

Таблиця 2

Роль Церкви в сучасному українському суспільстві, % опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Ті, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючі
Церква відіграє позитивну роль	53,0	68,3	40,6	18,1
Церква не відіграє помітної ролі	31,0	21,3	41,9	51,6
Церква відіграє негативну роль	4,0	1,6	4,1	12,6
Інше	1,9	1,0	2,3	2,3
Важко відповісти	10,1	7,8	11,1	15,4

Звернувши увагу на дані у таблиці "Причини міжцерковних конфліктів" (таблиця 3), стає зрозумілим, що громадська думка населення України в цьому питанні є відмінною від позицій, які, здебільшого, висувають речники конфліктуючих церков.

Таблиця 3
Причини конфліктів між Церквами, % опитаних

(Респонденти могли назвати декілька варіантів відповідей, тому сума відповідей перевищує 100%)	Серед усіх опитаних	Віруючі	Ті, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючі
Тому, що церковні ієрархи жадають влади	47,4	43,5	50,2	63,5
Конфлікти точаться, головним чином, навколо майна та будівель	32,0	30,9	32,4	37,2
Конфлікти між Церквами є суто політичними	17,2	17,3	17,2	16,5
Суть конфліктів – у національному питанні	14,2	14,0	15,4	12,9
Тому, що істинна Церква повинна довести свою перевагу над іншими	8,8	9,3	8,2	7,3
Інше	2,4	2,5	2,6	1,0
Важко відповісти	16,9	17,9	17,5	9,2

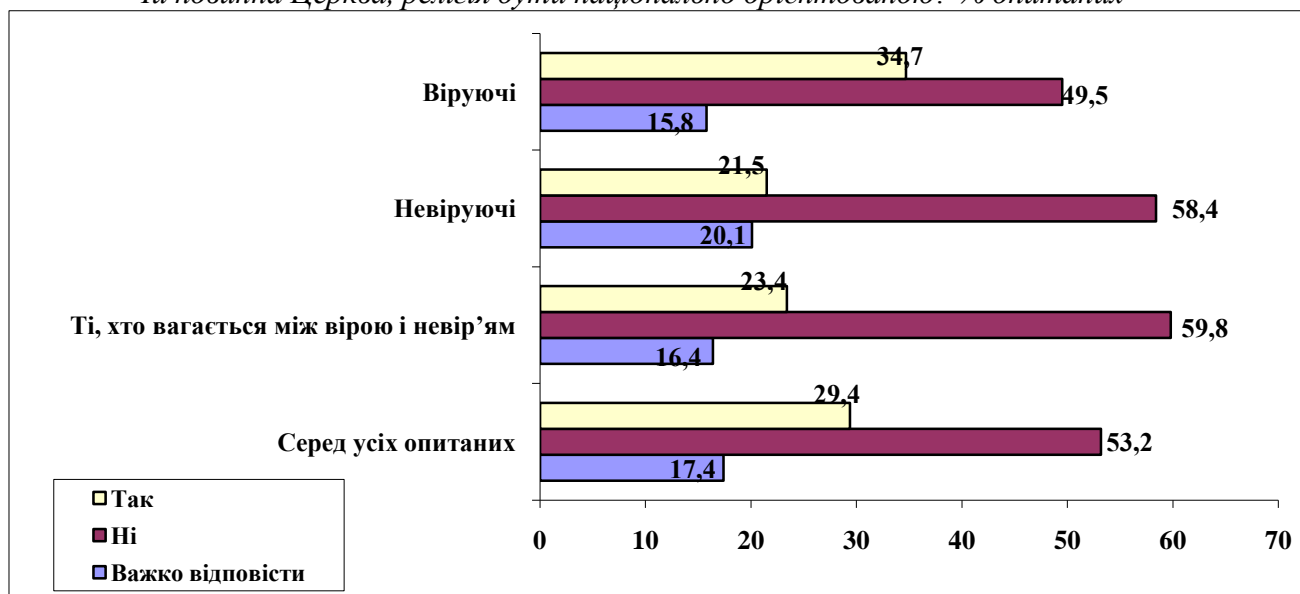
Головними причинами міжцерковних конфліктів респонденти визначили по-перше – жадання влади з боку ієрархів, по-друге – прагнення оволодіти церковним майном та будівлями. На першу причину вказали 47,4% опитаних, серед віруючих – 43,5%, половина серед тих, хто вагається між вірою і невір'ям та більше двох третіх з-поміж невіруючих. Другу причину визначили 32,0% усіх опитаних, з числа віруючих – 30,9%, слід відзначити, що принципових розходжень по даній позиції між людьми різних світоглядних груп немає.

Натомість, на політичний характер конфліктів вказали 17,2% респондентів і лише 14,2% опитаних пов'язали міжцерковні конфлікти з національним питанням. Найменше – 8,8%, і таких серед віруючих 9,3%, вбачають суть конфліктів у необхідності доведення переваг "істинної Церкви" над іншими.

Дані дослідження продемонстрували, що більше половини населення України, яке взяло участь в опитуванні схиляються до того, що Церква і релігія не повинні бути національно зорієнтованими. Таку думку поділяють 53,2% респондентів (серед віруючих – 49,5%). Протилежної думки дотримуються 29,4% опитаних (серед віруючих – 34,7%); не визначилися у цьому питанні – 17,4% респондентів (серед віруючих – 15,8%) (див. діаграму 2).

Діаграма 2

Чи повинна Церква, релігія бути національно орієнтованою? % опитаних

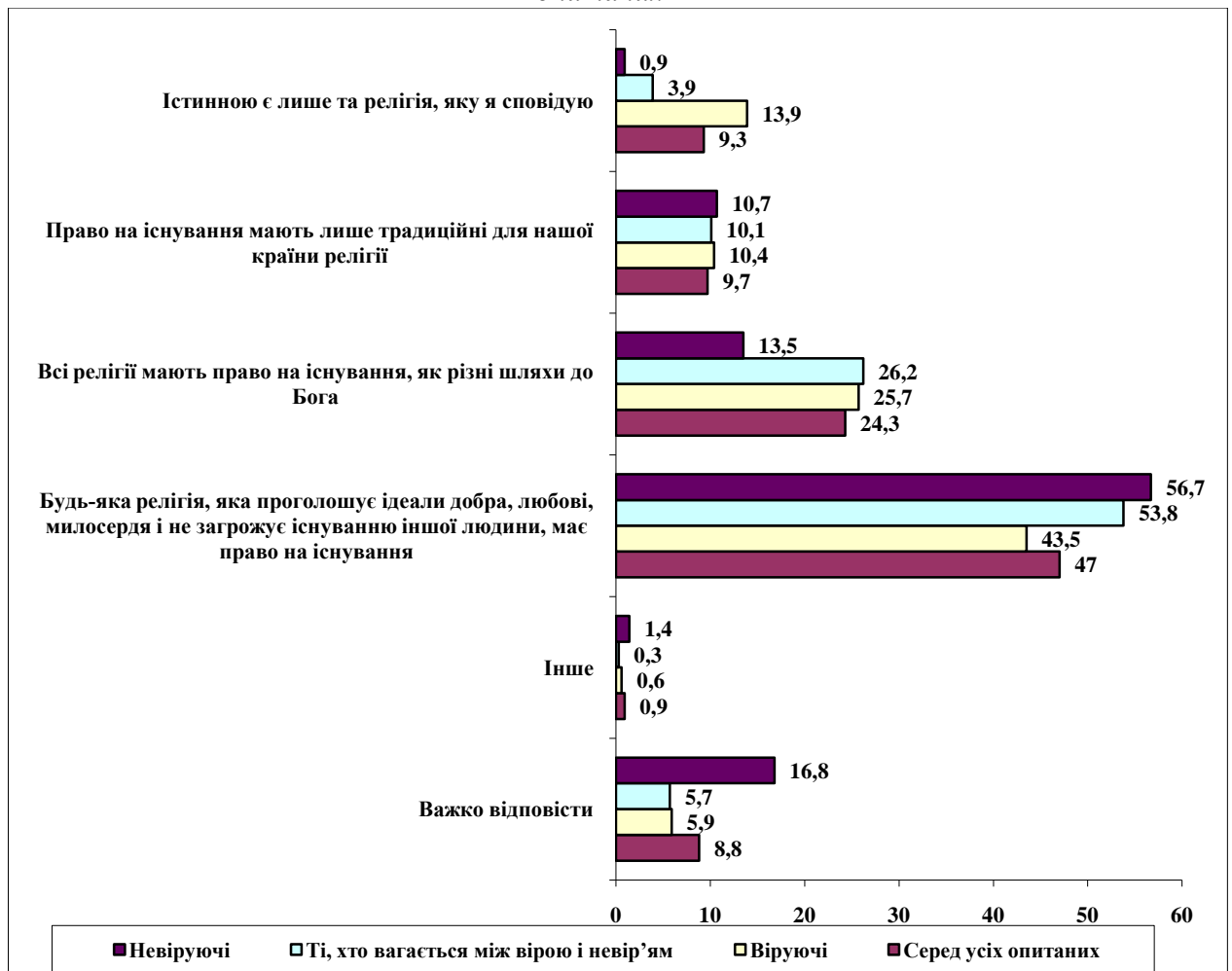

Згідно з відповідями респондентів, в Україні загрози для серйозних міжрелігійних конфліктів бути не може, адже 71,3% опитаних дотримуються (в усякому разі, декларують) засад релігійної толерантності: 47,0% з них визнали, що право на існування має "будь-яка релігія, яка проголошує ідеали добра, любові, милосердя і не загрожує існуванню іншої людини", а ще 24,3% переконані у праві на існування всіх релігій, як різних шляхів до Бога (див. діаграму 3).

Водночас, слід відзначити, що 9,3% опитаних, а з числа віруючих – 13,9% є прихильниками категоричного і безкомпромісного твердження "Істинною є лише та релігія, яку я сповідаю". Ще 9,7% проінтерв'ююваних, з числа віруючих – 10,4%, вважають, що "право на існування мають лише традиційні для України релігії". Проте ці показники порівняно з 2000 р.¹ фактично не змінилися.

Діаграма 3

Яке з наведених нижче тверджень найбільше відповідає Вашим переконанням? % опитаних

В цілому, в сучасній громадській думці населення України домінує переконання про дотримання в державі повної свободи совісті і рівності всіх віросповідань перед законом (див. таблицю 4). Хоча частка громадян, які позитивно оцінюють стан дотримання в Україні права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань дещо знизився порівняно 2000 р. Так, у 2000р. 66,3% опитаних були "повністю згодні" або "скоріше, згодні" з твердженням про те, що "в Україні існує повна свобода совісті і рівності всіх віросповідань перед законом", то в 2002 р. загальний показник становив 62,6%. Примітно, що зазначене твердження

¹ Дудар Н.П., Шангіна Л.І. Віра й релігія в житті українців//Національна безпека і оборона. – 2000. – №10. – С.83-98.

підтримують більшість респондентів з числа віруючих – 67,5%. Абсолютно не згодні з ним – 21,7% від загального числа респондентів і 18,6% віруючих.

Порівнюючи показники 2002 та 2000 років стосовно питання про надмірність релігійної свободи в Україні, помітне їх зниження. Менше третини – 31,5% опитаних у 2002 р., на відміну від 37,6% у 2000 р., – "повністю згодні" (17,4%; проти 17,2% у 2000 р.) та "скоріше, згодні" з твердженням про те, що релігійні організації занадто зловживають наданими їм правами та свободами.

Таблиця 4

Оцінка наявності в Україні права на свободу совісті, % опитаних

	Серед усіх опитаних			Віруючі			Ті, хто вагається між вірою і невір'ям			Невіруючі		
	Згоден	Не згоден	Важко відповісти	Згоден	Не згоден	Важко відповісти	Згоден	Не згоден	Важко відповісти	Згоден	Не згоден	Важко відповісти
В Україні існує повна свобода совісті і рівність віросповідань перед законом	62,5	21,7	15,8	67,5	18,5	14,0	62,2	24,2	13,6	45,1	32,9	22,0
Свобода совісті і рівність віросповідань в Україні декларується, але не здійснюється	33,9	40,8	25,3	31,6	44,9	23,5	39,3	34,1	26,6	35,2	35,2	29,6
Релігійні організації і церкви занадто зловживають наданими їм правами і свободами	31,6	38,8	29,6	28,6	45,2	26,2	35,7	32,0	32,3	38,3	27,6	34,1

Загалом, апеляції до права на свободу совісті досить часто використовуються як аргументи на користь релігійної толерантності та рівності віросповідань. Водночас, виявляється невизначеність і суперечливість громадської думки стосовно одного з принципових питань забезпечення свободи совісті – відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви.

Значна частина респондентів – 37,5% не погодилися з твердженням про те, що "відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви є необхідними передумовами демократичності держави та забезпечення права людини на свободу совісті"; 33,6% опитаних не змогли визначитися; 28,9% – погодилися із зазначеним твердженням (див. таблицю 5).

Таблиця 5

Чи є відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви необхідною передумовою демократичності держави і забезпечення права особи на свободу совісті? % опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Ті, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючі
Так	28,9	26,0	29,4	42,5
Ні	37,5	42,5	32,6	25,0
Важко відповісти	33,6	31,5	38,0	32,5

Таку невизначеність і суперечливість позицій можна пояснити, зокрема, тим, що переважна більшість населення України або не знає походження та історичного контексту запровадження цього принципу в державно-церковних відносинах (відповіддю 40,5% респондентів був варіант "не знаю"), або мають стосовно цього негативні асоціації (49,3% опитаних пов'язують з ідею відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви з ідеологією марксизму-ленінізму). Аналіз масиву даних дозволяє з'ясувати, що заперечення принципу відокремлення кореспондується з переконанням у його належності до ідеології марксизму-ленінізму (див. таблицю 6).

Таблиця 6

*Кому належить ідея відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви?
% опитаних*

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Ті, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючі
Ідеологам марксизму-ленінізму	49,3	49,1	51,3	55,4
Ідеологам французької буржуазної революції	5,6	5,5	4,9	7,5
Засновникам протестантизму	2,5	2,3	3,1	2,3
Ідеологам американської демократії	2,1	2,3	0,8	2,8
Не знаю	40,5	40,8	39,9	32,0

На відміну від невизначеності та суперечливості позицій стосовно відокремлення Церкви від держави, позиції громадян стосовно ідеї впровадження інституту "державної Церкви" (на зразок Англійської Єпископальної Церкви у Великій Британії або Елладської Православної Церкви в Греції) є більш визначеними та сталими. За впровадження подібного інституту в Україні висловилися лише 19,2% опитаних, проти – 49,2% (див. таблицю 7). При тому, що серед 49,2% тих, хто вважає таку практику не доцільною, 11,6% не можуть пояснити, чому саме, вони так вважають. Тоді як розподіл відповідей тих, хто не згоден із доцільністю залучення досвіду європейських країн щодо існування державної церкви, виглядає наступним чином: 44,3% переконані, що така практика "суперечить праву на свободу совісті і призведе до дискримінації віруючих інших церков" та 37,1% схилилися до думки, що "Україна історично є багатоконфесійною країною і надання пріоритету будь-якій Церкві викличе лише додаткове напруження в міжцерковних та церковно-державних відносинах" (7,0% відзначили відповідь "інше"). Характерно при цьому те, що як в першій, так і в другій позиції розходжень між представниками різних світоглядних щодо віри груп не спостерігається.

Таблиця 7

Ставлення респондентів до доцільності впровадження в Україні інституту державної Церкви, % опитаних

	Серед усіх опитаних	Віруючі	Ті, хто вагається між вірою і невір'ям	Невіруючі
Доцільно	19,2	24,8	17,1	5,6
Не доцільно	49,2	46,3	53,4	59,5
Важко відповісти	31,6	28,9	29,5	34,9

Не надто уважне населення держави до новин церковного життя держави. Лише 20,1% респондентів чули про те, що Глава Української Греко-католицької Церкви Любомир Кардинал Гузар висунув ініціативу про посередництво УГКЦ у вирішенні

конфлікту між владою і опозицією. А коли респондентам запропонувалося визначити своє ставлення до цієї ініціативи, то 33,0% сказали, що їм “важко відповісти”. Серед тих, хто визначив свою позицію в даній проблемі, більшість – 38,4% (в основному це невіруючі) не підтримують цей крок, оскільки “Церква не повинна втручатися в політичні конфлікти”, а 24,8% (серед яких більше віруючих) вважають, що необхідно підтримати цю ідею, оскільки “Церква і духовенство повинні сприяти вирішенню конфліктів у суспільстві”.

Отже, аналіз результатів соціологічного опитування свідчить про те, що:

- в Україні існує досить високий рівень суспільної потреби в релігії та Церкві;
- потреба в релігії визначається переважно її духовною і соціокультурною складовими;
- для понад половини опитаних значимою є соціополітична складова релігії як одного з чинників демократизації суспільства;
- значна частина населення України вважає, що релігія є мало пристосованою до потреб сучасної людини, зокрема, так вважає кожен п'ятий (21,1%) український віруючий та 4% з числа тих, хто вагається між вірою і невір'ям;
- значимість Церкви у своєму житті респонденти пов'язують не лише з її прямим призначенням, але й з її участю у суспільних справах;
- українське багатоконфесійне суспільство є в цілому релігійно толерантним;
- переважна більшість респондентів позитивно оцінюють рівень дотримання в Україні права на свободу совісті та принципу рівності віросповідань, водночас, виявляється невизначеність і суперечливість громадської думки стосовно одного з принципів забезпечення свободи совісті – відокремлення Церкви від держави і школи від Церкви;
- позиції опитаних стосовно недоцільності впровадження в Україні інституту "державної Церкви" є досить визначеними. Не користуються значимою суспільною підтримкою також ідеї національно зорієнтованої релігії і Церкви.

І насамкінець. Нині є об'єктивним, що релігія і Церква не зникли, як пророкували деякі вчені кінця XIX - початку XX ст., а продовжують задовольняти потреби і запити людини вже XXI ст., яка живе у світі космічних технологій і глобальної екологічної кризи. 71,1% усіх опитаних респондентів вірять в те, що Церква існуватиме вічно, при цьому це переконання відповідає 81,0% серед тих, хто вважає себе віруючими, 69,1% - тих, хто вагається між вірою і невір'ям та 43,7% - тих, хто визначив себе як невіруючого.

Релігія, віра, церква, безумовно, змінюватимуться, трансформуватимуться у нові форми під тиском часу і потреб сучасності, але залишатимуться, тому що говорять людині про найважливіше: про вічне життя, про смерть, про сенс, про те, що знаходиться по той бік буденності її (людини) прагматичного тимчасового існування.